

ANDRZEJ STROYNOWSKI
AKADEMIA IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE*

Znaczenie alternaty sejmów dla Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce stanisławowskiej

---

W epoce stanisławowskiej nieprzestrzeganie unijnych zasad alternaty sejmów między Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim (WKL) wywoływało protesty reprezentacji litewskiej. Były one w pełni uzasadnione, ponieważ za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego zaledwie dwukrotnie (w latach 1784 i 1793) sejmy obradowały w Grodnie¹. W dodatku ostatni z nich (1793) tylko formalnie nawiązywał do obowiązującego prawa, ponieważ rzeczywistym powodem zwołania go w Grodnie była chęć uniknięcia nacisku ludności Warszawy, zaangażowanej w obronę zdobytych Sejmów Czteroletniego. W dodatku marszałkiem sejmów grodzieńskich został poseł warszawski Stanisław Bieliński, wytypowany do objęcia tej funkcji przez posła rosyjskiego Jakoba Sieversa². Było to oczywiste podważenie zasad alternaty i trudno sądzić, że mogło to zaspokajać ambicje i interesy prowincji litewskiej. Po części tylko warunki te spełniał sejm

---

* Wydział Filologiczno-Historyczny, Instytut Historii, Zakład Historii Nowożytności, e-mail: andrzej.stroynowski@gmail.com.

¹ Zwołano zaś wówczas 15 sejmów: konwokacyjny, elekcyjny, koronacyjny, zwyczajny 1766 r., nadzwyczajny 1767/1768 r., warszawski 1768 r. (rozszedł się z braku posłów), nadzwyczajny „delegacyjny” w latach 1773–1775, zwyczajny 1776 r., zwyczajny 1778 r., zwyczajny 1780 r., zwyczajny 1782 r., zwyczajny 1784 r., zwyczajny 1786 r., zwyczajny w latach 1788–1792, nadzwyczajny w 1793 r. Por. W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948, s. 166–169.

² A. Skałkowski, *Stanisław Kostka Bieliński*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. II, Kraków 1936 s. 56–57; *Wstęp* [do:] J.J. Sievers, *Drugi rozbiór Polski z pamiętników*, Poznań 1865, s. 10–12.

warszawski z 1778 r., chociaż po dość burzliwej dyskusji został uznany za „litewski”, czemu jednak przeczyło prowadzenie jego obrad w Warszawie, a nie w Grodnie³. Uzasadnieniem „litewskości” tego sejmiku miało być obranie posła wileńskiego Ludwika Tyszkiewicza na jego marszałka⁴. Nawet tak połowiczne zastosowanie się do zasad uniijnych litewska reprezentacja uznała za swój sukces⁵. Czy jednak takie częściowe rozwiązanie problemu alternaty miało rzeczywiste znaczenie? Odpowiedź na takie pytanie w odniesieniu do epoki stanisławowskiej, pomijane w dotychczasowych badaniach, może dostarczyć tylko analiza obrad i dorobku sejmiku grodzieńskiego z 1784 r.⁶, jako jedyne, na którym doszło do pełnej realizacji

³ I. Krzucki, *Zdanie... przy podniesieniu laski* [5 X 1778], [w:] *Zbiór mów różnych w czasie Sejmu ostatniego Sześć-niedzielnego roku 1778 mianych*, Wilno [1778] [dalej: *Zbiór mów 1778*], nlb. Por. W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 150; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej: studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005; i d e m, *Patriotyczne wystąpienia opozycji na sejmie 1778 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Historica 19, 1984, s. 173–180.

⁴ Jego wybór był pewnym zaskoczeniem, ponieważ spodziewano się obrania chorążego nadwornego litewskiego Kazimierza Wolmera. Zwycięstwo Tyszkiewicza miało wynikać z jego małżeństwa z Konstancją Poniatowską – bratanicą króla, jak też z faktu, że był jednym z niewielu posłów litewskich, którzy zostali wybrani bez poparcia Antoniego Tyzenhauza. Król do [A.] Tyzenhauza, 14 IX 1778, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Publiczne Potockich [dalej: APP] 310, s. 544; *Gazetka pisana z Warszawy*, 9 II 1778, Biblioteka Jagiellońska [dalej: BJ], rkps 6799, k. 9; *Gazetka pisana z Warszawy*, 15 VI 1778, BJ, rkps 6666, k. 458; *Gazetka pisana z Warszawy*, 25 V 1778, B. PAN, rkps 993, k. 152; *Gazetka pisana z Warszawy*, 14 IX 1778, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [dalej: B. PAN], rkps 993, k. 185; *Gazetka pisana z Warszawy*, 19 IX 1778, B. PAN, rkps 993, k. 187; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku...*, s. 40–41, 144–145; *Anegdoty i sensacje obyczajowe wieku Oświecenia w Polsce. Dokumenty, wspomnienia, facecje*, zebrał i oprac. R. Kaleta, Warszawa 1958, s. 30, 291.

⁵ „Winszować mi sobie także należy jako Obywatelowi i Posłowi z Prowincji WXLit. że podniesienie laski przez też Prowincję zawsze sławnym i Polsce nader miłym jest...”. K. [N.] Sapieha, *Mowa (...) 6 X 1778*, [w:] *Zbiór mów 1778*, nlb.

⁶ A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*, s. 169–180; i d e m, *Sklikanne pershaga pry Stanislavu Aŭgustu Panjatoŭskim sojma ŭ Goradni ŭ 1784 godze*, „Arche”, *Garadzanski milenium* 2014, № 11, s. 251–274; i d e m, *Sojmu u Gorodni ŭ 1784 g. Ab'jawnanija pasjadżenni palat 6–23 kastychnika 1784 g.*, „Arche”, *Garadskaja gistoryja Belarusi* 2017, № 2 (152), s. 199–224. Pozostałe sejmy stanisławowskie, nawet obradujące w Grodnie lub mające za marszałków reprezentantów Litwy, nie spełniały tych warunków, jak wskazano to już w odniesieniu do obradujących w 1778 i 1793 r. Jeszcze wyraźniejsze jest to w odniesieniu do sejmiku elekcyjnego 1764 r., kierowanego przez posła brzeskolitewskiego Józefa Sosnowskiego, jak też sejmiku delegacyjnego 1767/1768 r., którego marszałkiem był Karol Stanisław Radziwiłł (jako marszałek konfederacji generalnej koronnej). Z. Zielińska, *Sosnowski Józef Sylwester*, [w:] *PSB*, t. XL, Warszawa–Kraków 2001, s. 559–563;

zasad alternaty, czyli prowadzenia obrad w Grodnie i pod przewodnictwem marszałka wybranego spośród posłów litewskich⁷.

Skupienie uwagi tylko na tym sejmie jest uzasadnione również jego wyjątkowym miejscem w dziejach parlamentaryzmu epoki stanisławowskiej. Wyróżniał się on swoim dorobkiem ustawodawczym na tle pozostałych sejmów zwyczajnych z lat 1778–1786⁸, powszechnie uznawanych za „jałowe”⁹. Dla oceny znaczenia tego sejmu dla społeczeństwa litewskiego konieczne jest zwłaszcza dokonanie analizy przejawów aktywności parlamentarnej¹⁰, jak też dorobku ustawodawczego tegoż sejmu¹¹. W tym szczególnego znaczenia nabiera

---

J. Michalski, *Radziwiłł Karol Stanisław*, [w:] *PSB*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 253. W dodatku sejmy obradujące pod wężem konfederacji były uznawane przez społeczeństwo litewskie za zagrożenie dla swojej odrębności, jako realizujące ideę scentralizowanej władzy państwowej bez odwołania się do unijnych zasad. A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno 1933, s. 152–186; J. Malec, *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych*, Kraków 1999, s. 57–69.

⁷ W. Konopczyński, *Chomiński Franciszek Ksawery*, [w:] *PSB*, t. III, Kraków 1937, s. 416–417.

⁸ Dla porównania: na sejmie 1778 r. przyjęto 32 konstytucje, podobnie jak w roku 1786, podczas gdy w 1782 r. było to zaledwie 10 konstytucji. W. Filipczak, *Sejm 1778 roku...*, s. 335; J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa–Poznań 1984, s. 107. Terminu „konstytucje” używam tutaj w rozumieniu osiemnastowiecznym. S. Grodziski, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ ustawodawczy. Konstytucje sejmowe – pojęcia i próba systematyki*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1983, t. XXXV, z. 1, s. 172.

⁹ W. Filipczak, *Sejm Rzeczypospolitej w dobie stanisławowskiej*, [w:] *Między konstytucją Nihil Novi a ustawodawstwem nowoczesnej demokracji. Parlamentaryzm polski XVI–XX wieku. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej odbytej w Radomiu w dniach 12–13 października 2005 roku*, red. H. Gmiterek, S. Piątkowski, J. Wrona, Radom 2005, s. 59–82; idem, *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786)*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 122; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*, s. 12; Z. Zielińska, *Sejmy polskie z lat 1764–1786*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce...*, s. 113–114.

¹⁰ Wyrażała się ona w jego mowach, zagajeniach, podejmowaniu inicjatywy ustawodawczej, zarządzaniu głosowaniami i ogólnym kierowaniu obradami. Podstawą źródłową do analizy jego aktywności stanowią: *Dyariusz sejmu wolnego ordynaryjnego grodzieńskiego sześciodzielnego Roku Pańskiego MDCCLXXXIV dnia 4 miesiąca października odprawującego się*, [wyd. M. Tukalski-Nielubowicz], Warszawa 1785 [dalej: *Diariusz sejmu 1784*]; *Dyaryusz tygodniowy sejmu... MDCCLXXXIV*, b.m.d. [dalej: *Diariusz tygodniowy 1784*]; *Zbiór mów w czasie sejmu sześciodzielnego roku 1784 mianych w Grodnie*, Wilno [po XI 1784] [dalej: *Zbiór mów 1784*].

¹¹ Przyjęto wówczas 46 konstytucji, zajmujących aż 22 strony w Zbiorze Praw, *Volumina legum* [dalej: *Vol. leg.*], t. IX, Kraków 1889, s. 7–29.

ocena postawy marszałka Franciszka Ksawerego Chomińskiego, przede wszystkim jego zaangażowanie w obronę interesów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Z reguły wydaje się, że kwestia miejsca obrad sejmu nie miała specjalnego znaczenia. Jednak w odniesieniu do społeczeństwa litewskiego żądania przestrzegania alternatywy Warszawy i Grodna było uzasadnione nie tylko patriotyzmem lokalnym, wyrażającym się w częstym przypominaniu, że sejm na Litwie po raz ostatni obradował w 1752 r.¹² Doprowadzenie do odbycia tego sejmu w Grodnie przyniosło bowiem znaczne korzyści społeczeństwu Wielkiego Księstwa Litewskiego, zwłaszcza jego reprezentacji sejmowej, która zyskała możliwość wystąpienia w roli gospodarza, co miało zaowocować chociażby pełniejszym zaprezentowaniem swojego stanowiska wobec najważniejszych problemów całego państwa. Zmuszono też Stanisława Augusta do odbycia pierwszej podróży na Litwę, potraktowanej zresztą przez władcę jako element przedsejmowej propagandy, ale też łączonej z dążeniem do umacniania swojej pozycji w Wielkim Księstwie¹³. Dlatego też, już w trakcie sejmowych obrad, przypomniał on sobie o miejscu swoich narodzin – Wołczyńnię¹⁴. Nie tylko prestiżowe korzyści odnieśli też czołowi magnaci litewscy, którzy mogli gościć u siebie władcę, zmuszonego do szukania poparcia u niezbyt mu przychylnych Karola Stanisława Radziwiłła i Michała Kazimierza Ogińskiego. „Panie Kochanku” zresztą liczył na królewskie wsparcie w staraniach o uzyskanie 4 mln złp. z tytułu wyrównania strat z czasów emigracji¹⁵. Najważ-

¹² W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich...*, s. 39; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*, s. 172–173; idem, *Problem odrębności litewskiej w obradach sejmów lat 1778–1786*, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008, s. 125–141; idem, *Sklikanie perszawa pry Stanisławu Augustu Poniatowskim sojma...*, s. 251–274.

¹³ Monarcha odwiedził m.in. Białowieżę, Pińsk, Różany i Szczorse, chociaż główne znaczenie miał pobyt u „Panie Kochanku” w Nieświeżu. [A. Naruszewicz], *Dyaryusz podróży... Stanisława Augusta na Sejm Grodzieński...*, Warszawa 1784; A.S. Naruszewicz, *Dyaryusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008; K. Bartoszewicz, *Radziwiłłowie*, Warszawa–Kraków 1927, s. 152–156; D. Rolnik, *Miejsce i rola Radziwiłłów w życiu publicznym Rzeczypospolitej lat 1764–1795 w świetle literatury pamiątkarskiej czasów stanisławowskich*, [w:] *Radziwiłłowie. Biografie. Świadectwa historyczne*, red. K. Stępnik, Lublin 2003, s. 393.

¹⁴ [Stanisław August Poniatowski], *Mowa (...) przed rozłączeniem izb (...) 23 X 1784*, [w:] *Zbiór mów 1784*, s. 80.

¹⁵ Z. Anusik, A. Stroynowski, *Problemy majątkowe Radziwiłłów w XVIII w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1987, t. XLVIII, s. 94; K. Bar-

niejsze jednak znaczenie miało przynajmniej oficjalne wycofanie się monarchy z forsowania unifikacji i podważania jego unijnego charakteru państwa, wyrażającego się chociażby w alternacie miejsca obrad sejmu (Warszawa i Grodno)¹⁶.

Przy okazji zdołano też przełamać królewską niechęć do samego Grodna, które bardzo źle wspominał od czasu swojego udziału w sejmie 1752 r.¹⁷ Dzięki obradom sejmu miasto, znane z bardzo trudnych warunków zakwaterowania i z wręcz niebywałej drożyzny, mogło spodziewać się sporych korzyści¹⁸. Szczególnie zatruwający obraz miasta kreśliли cudzoziemcy¹⁹. Trzeba przyznać, że opinie te musiały odpowiadać prawdzie, skoro według spisu z 1789 r.

---

toszewicz, *op. cit.*, s. 236; J. Iwaszkiewicz, *Z dziejów wielkiej fortuny*, „Biblioteka Warszawska” 1911, R. IV, s. 479–501; J. Michalski, *Radziwiłł Karol Stanisław...*, s. 259; J. Mycielski, *Książę „Panie Kochanku” w świetle własnej korespondencji*, Petersburg 1989, s. 112. Należy jednak pamiętać, że sprawa Tyzenhauza ciągle nie była rozwiązana, podobnie jak i dania absolutorium (kwitu) dla Komisji Skarbowej Litewskiej, która po raz ostatni została pozytywnie zweryfikowana w 1778 r.

¹⁶ „Król, zwolennik modelu nowoczesnego państwa, rządzonego jednolitym prawem, uważał dualizm państwowy Rzeczypospolitej za anachronizm, czemu dawał niejednokrotnie wyraz”. J. Bardach, *Konstytucja 3 Maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku*, [w:] *Konstytucja 3 Maja 1791*, Warszawa 2001, s. 56. Dla realizacji tej koncepcji król zaryzykował nawet niepowodzenie programu reform, podjętych już na Sejmie Czteroletnim. A. Sulima Kamiński, *Historia Rzeczypospolitej wielu narodów 1505–1795. Obywatele, ich państwa, kultura*, Lublin 2000, s. 237. Por. J. Bardach, *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku*, Warszawa 1998, s. 18, 41; J. Malec, *Próby ściślejszego zespolenia Litwy z Koroną w latach 1764–1786*, „Lituanos-Slavica Posnaniensia. Studia Historia” 1987, t. II, s. 181; A.B. Zakrzewski, *Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI–XVIII w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1999, t. LI, z. 1, s. 223–224.

¹⁷ W spisanych później pamiętnikach pisał, że wówczas w Grodnie, oprócz zamku królewskiego, stały tylko dwa murowane budynki, podczas gdy reszta była drewniana i bardzo niestarannie wzniesiona. Stanisław August Poniatowski, *Pamiętniki*, oprac. Z. Góralski, t. I, Warszawa 1994.

¹⁸ Symptomatyczne są tu zabiegi kasztelana braclawskiego Marcina Grocholskiego, który już w lutym 1784 r., jeszcze przed oficjalną decyzją wyznaczenia Grodna na miejsce obrad sejmu, rozpoczął starania o znalezienie odpowiedniego lokum. M. Grocholski do NN, 1 II 1784, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: B. Czart.] 726, s. 401.

¹⁹ W. Coxe, *Podróż po Polsce*, [w:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. W. Zawadzki, t. I, Warszawa 1963, s. 683–684; G. Forster, *Dziennik podróży po Polsce*, [w:] *ibidem*, t. II, s. 77–78. Brak miejsc noclegowych był zresztą stałym problemem Grodna, co w 1678 r. zrodziło nawet pomysł przeniesienia obrad sejmowych do innego miasta. K. Matwijowski, *Sejm grodzieński 1678–1679*, Wrocław 1985, s. 72–73.

Grodno liczyło tylko 5653 mieszkańców i 1014 domów²⁰. Natomiast same warunki obrad w tzw. Nowym Zamku, wzniesionym w latach 1737–1742, były poprawne, o czym świadczy skromny zakres zaplanowanych remontów i przygotowania części mieszkalnej, który według podskarbiego nadwornego litewskiego Antoniego Dziekońskiego nie wymagał nadzwyczajnego zwiększenia środków przez Radę Nieustającą²¹. Niewątpliwie jednak obrady sejmu musiały przynieść poprawę stanu zamku, jak też zapewnić nadzwyczajne dochody mieszkańcom miasta.

W tej sytuacji nie może dziwić, że przynajmniej od 1780 r. reprezentacja litewska ponawiała żądania zwołania sejmu do Grodna. Z hasłem tym po raz pierwszy – w imieniu sesji prowincjonalnej litewskiej – wystąpił poseł lidzki Józef Narbutt²², na kolejnym zaś posłowie: słonimski Michał Szwykowski²³, wileński Adam Kazimierz Czartoryski²⁴ i brzeskolitewski Stanisław Ursyn Niemcewicz²⁵.

²⁰ J. Gordziejew, *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń 2009, s. 250. Zauważmy, że są to dane bardzo zbliżone do nieco późniejszego spisu z 1817 r., który wykazał 5091 mieszkańców (w tym 3212 ludności żydowskiej). Wówczas zabudowania miejskie obejmowały 1109 domów (w tym 284 murowanych). *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. II, Warszawa 1881, s. 831.

²¹ Protokół Rady Nieustającej z 4 V 1784, AGAD, Metryka Litewska VII/52, k. 4v; A. Dziekoński do króla, 5, 12 i 16 VI 1783, B. Czart. 661, s. 289–290, 301; W. Kriegseisen, *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995, s. 178.

²² „Prowincja Litewska od dawnego już czasu traci na pożytkach swego Przywileju, że nie ma alternaty Seymów, Prawem Kardynalnym Unii jak najuroczyściej zabezpieczonej [...] Kilkadziesiąt lat upłynionych liczymy, jak Prześwietne Prowincje Koronne tego warunku w Prawie Kardynalnym Unii opisanego nie dotrzymują [...] Niech Unia czczym tylko słowem, y próżno brzmiącym nie będzie dźwiękiem”. Sesja XXIX i XXX dnia 5 i 6 XI 1780, *Dyaryusz sejmu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześciomiesięcznego Roku Pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawującego się*, [wyd. S. Badeni], Warszawa [1780], s. 416, 443–444.

²³ Michał Szwykowski prócz tego potępiał obciążanie Litwy połową kosztów utrzymania władz centralnych, gdy powinny one być dzielone między trzy prowincje. Sesja XVIII dnia 19 X 1782, *Dyaryusz sejmu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześciomiesięcznego Roku Pańskiego MDCCLXXXII*, [P. Kicińskiego], [Warszawa 1782], [dalej: *Diaryusz sejmu 1782*], s. 118–119.

²⁴ Sesja XVIII dnia 19 X 1782, *Diaryusz sejmu 1782*, s. 120. W kolejnym wystąpieniu wyraził zgodę na dokonanie wyboru miejsca obrad przyszłego sejmu między Grodnem a Wilnem. Sesja XXXI dnia 4 XI 1782, *Diaryusz sejmu 1782*, s. 394.

²⁵ Po ostrej mowie w obronie uwięzionego biskupa Kajetana Sołtyka „najpokorniej” prosił o zwołanie kolejnego sejmu na Litwie, stosownie do wcześniejszych głosów Szwykowskiego i Czartoryskiego. Sesja XIX dnia 21 X, *Diaryusz sejmu 1782*, s. 169.

O ile kwestia miejsca obrad może wydawać się mniej istotna, o tyle zasadnicze znaczenie mogło mieć zdobycie funkcji marszałka, będącego reprezentantem swojej prowincji i rodzimego regionu²⁶. Zdobycie łaski marszałkowskiej zdawało się zapewniać większe możliwości wpływania na przebieg i wynik obrad sejmów²⁷. Przekonanie to wyrażało się w tak usilnych zabiegach o zostanie marszałkiem przez ambitnych posłów²⁸, jak też króla i przywódców ugrupowań politycznych²⁹. Wybór odpowiedniego marszałka zależał też od zadań, które przed nim stawiała sytuacja wewnętrzna i międzynarodowa. Jednak w 1784 r. nie było żadnych zagrożeń na arenie międzynarodowej wobec pokojowego przeprowadzenia aneksji Krymu przez Rosję 18 lutego 1784 r.³⁰, nie było także nadziei na realizację królewskich planów reformatorskich bazujących na Rosji, która nie zgadzała się na skonfederowanie sejmów³¹. Wobec

²⁶ Wiązało się to z wyraźnym traktowaniem funkcji politycznych, szczególnie zaś poselskich, za ściśle związane z regionem, z wyborcami. A. Stroynowski, *Posel – reprezentant narodu, czy regionu? Ujęcie historyczne*, [w:] *Oblicze polityczne regionów Polski. Elity i społeczeństwo*, red. M. Dajnowicz, Białystok 2008, s. 237–251.

²⁷ A. Stroynowski, *Wpływ marszałków na obrady sejmów stanisławowskich*, [w:] idem, „*Wieczory sejmowe*”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 103–118. Por. *Historia sejmów polskiego*, t. I (*Do schyłku Rzeczypospolitej*), red. J. Michalski, Warszawa 1984; R. Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1973; W. Kriegseisen, *op. cit.*; H. Olszewski, *Wstęp*, [do:] *Marszałkowie sejmów I Rzeczypospolitej*, oprac. W. Sieradzki, J. Kotowicz, J. Walukiewicz-Wolfram, Warszawa 1993, s. 5–23; A. Rachuba, *Litewscy marszałkowie sejmów Rzeczypospolitej (1569–1793)*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego*, Warszawa 2012, s. 33–47.

²⁸ Dla zdobycia tej funkcji 16 VI 1788 r. Stanisław Szczęsny Potocki nawet zrezygnował z urzędu wojewody ruskiego, co jednak nie dało mu upragnionej łaski, którą przejął Stanisław Małachowski. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. I, Kraków 1895, s. 105, 117, 121; E. Rostworowski, *Potocki Stanisław Szczęsny*, [w:] *PSB*, t. XXVIII, Wrocław 1984, s. 187.

²⁹ O kolejnych bataliach na sejmach stanisławowskich szerzej: A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*

³⁰ T. Srogosz, *Rzeczpospolita wobec aneksji Krymu przez Rosję w 1783 roku*, [w:] *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Z. Anusik, Łódź 2011, s. 77–96; idem, *Dywidzja ukraińska i podolska wobec wkroczenia armii rosyjskiej do Rzeczypospolitej w 1783 roku*, „*Naukovi praci istorichnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnogo universitetu*” 2009, Vipusk 26, s. 133–137. Por. *Historia dyplomacji polskiej*, t. II (1572–1795), red. Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 571; W. Konopczyński, *Fryderyk Wielki a Polska*, Poznań 1947, s. 253–257.

³¹ *Gazeta pisana z Warszawy*, 12 I 1784, Biblioteka Kórnicka PAN [dalej: BKPAN], rkps 1331, k. 4; *Gazeta pisana z Warszawy*, 7 VIII 1784, BKPAN, rkps 1330, k. 52; J. Michalski, *Sprawa przymierza polsko-rosyjskiego w dobie*

rezygnacji króla z podejmowania poważniejszych reform doszło też do uspokojenia nastrojów wewnątrz kraju, czemu sprzyjało osłabienie opozycji po śmierci (12 sierpnia 1783) marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego³². Pozycję monarchy umocniły także nominacje na najwyższe urzędy członków swojej rodziny: Michała i Stanisława Poniatowskich oraz Michała Wandalina Mniszcha³³. W rezultacie na sejmie nie należało oczekiwać większych sporów i rzeczywistym jego celem miało być tylko przeprowadzenie uchwały o spłacie długów królewskich, co zdawało się gwarantować pełne zwycięstwo na przedsejmowych sejmikach poselskich³⁴. Pozostawała jednak kwestia wyboru odpowiedniego marszałka spośród posłów litewskich.

---

aneksji Krymu, [w:] idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I (*Polityka i społeczeństwo*), Warszawa 2007, s. 420–448.

³² J. Michalski, *Lubomirski Stanisław*, [w:] *PSB*, t. XVIII, Wrocław 1973, s. 56; A. Stroynowski, *Zmiany sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej przed ostatnim „wolnym” sejmem w 1786 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, *Folia Historica* 58, 1996, s. 91; idem, *Opozycja sejmowa...*, s. 55–58.

³³ B. Zaleski, *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792*, Poznań 1872, s. 21; Z. Zielińska, *Poniatowski Michał Jerzy*, [w:] *PSB*, t. XXVII, Wrocław 1982, s. 457; J. Michalski, *Poniatowski Stanisław*, [w:] *PSB*, t. XXVII, Wrocław 1982, s. 481–487; A. Rosner, *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*, [w:] *PSB*, t. XXI, Wrocław 1976, s. 480–484. Por. W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, s. 111–112; A. Stroynowski, *Postawy polityczne elit Wielkopolski w epoce stanisławowskiej (województwa poznańskie, kaliskie i gnieźnieńskie)*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 203–214; idem, *Elita polityczna Wielkopolski w epoce stanisławowskiej*, [w:] *Spojrzenia na pogranicze dawniej i dziś. Budowanie tożsamości na pograniczach*, red. B. Burda, M. Szymczak, cz. 1, Zielona Góra 2009, s. 70–84.

³⁴ O braku innych zadań sejmu świadczyły już uniwersały przedsejmowe 20 V 1784 r. oraz „propozycje od tronu”, ograniczone do dziewięciu tylko punktów. *Diariusz sejmu 1784*, s. 3; *Diariusz tygodniowy 1784*, s. 42–47; *Propozycje od tronu... na sejm 1784*, b.m.d.; *Gazeta pisana z Warszawy*, 28 VIII 1784, BKPAN, rkps 1331, k. 60; *Król do Debolego*, 21 VIII 1784, AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego [dalej: AKP] 268, k. 114; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*, s. 172–173, 179; idem, *Sklikanne pershaga pry Stanislawu Aŷgustu Panjatoŷskim sojma...*, s. 251–274; W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich...*, s. 39. Por. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793*, Katowice 1988; R. Łaszewski, *Pozycja sejmików przedsejmowych w systemie politycznym Polski stanisławowskiej*, [w:] *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 2001, s. 139–144; A. Stroynowski, *Przeprowadzenie spłaty długów królewskich na sejmie 1784 roku*, [w:] *Sic erat in votes. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą*

Wybór padł na posła pińskiego Franciszka Ksawerego Chomińskiego (urodzonego ok. 1735 r.), syna skromnego chorążego oszmiańskiego Hilarego i Anny z Kopciów. Franciszek Ksawery edukację i pierwsze stopnie kariery zdobył u Radziwiłłów. W 1764 r. związał się z Familią, co dało mu awans na pułkownika i możliwość zbliżenia się do Michała Kazimierza Ogińskiego. Wraz z nim znalazł się w konfederacji barskiej i wziął udział w przegranej bitwie pod Stołowiczami 23 września 1771 r.³⁵ Po powrocie z emigracji Chomiński prowadził interesy Ogińskiego, chociaż powierzony jego opiece majątek wykorzystywał w celu bogacenia się³⁶. Jednocześnie zaczął szukać możliwości zbliżenia się do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, chociaż dopiero w 1780 r. uzyskał jego poparcie w staraniach o poselstwo, stając się najaktywniejszym mówcą tego sejmu³⁷. Na kolejnym sejmie był już mniej aktywny, zręcznie unikając wypowiedziania się w spornych kwestiach, co dało mu Order Świętego Stanisława³⁸. Jednocześnie zdobywał coraz większą popularność wśród szlachty pińskiej jako starosta i gościnny gospodarz³⁹. Najważniejsze jednak było zdobycie pozycji kompromisowego polityka, popieranego zarówno przez opozycyjnych magnatów litewskich, jak i króla, który mógł wykorzystać go do budowania stronnictwa dworskiego, opierającego się na średniej szlachcie⁴⁰. Dla władcy jednak najważniejsze było jego doświadcze-

---

rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2017, s. 363–383.

³⁵ Z czasem to głównie Chomińskiemu przypisywano winę za tę klęskę, gdyż nie mając żadnego doświadczenia wojskowego ani talentu, wpływał na decyzje hetmana. J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, wyd. J. Dihm, t. I, Warszawa 1957, s. 111; W. Konopczyński, *Chomiński Franciszek Ksawery...*, s. 416–417.

³⁶ *Zagadki Sejmu Czteroletniego*, zebrał E. Rabowicz, oprac. B. Krakowski, E. Rabowicz, wyd. J. Kowecki, Warszawa 1996, s. 51.

³⁷ Zapowiedź poparcia swojej kandydatury uzyskał już w 1778 r. W. Filipczak, *Sejm 1778 roku...*, s. 50.

³⁸ *Diariusz sejmu 1782; Zbiór mów różnych w czasie sejmu sześciodzielnego sejmu roku 1782 mianych*, Wilno [1782]; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*, s. 158–165, 470; Z. Dunin-Wilczyński, *Order Św. Stanisława*, Warszawa 2006, s. 189.

³⁹ Utrzymywał „[...] stół otwarty w Pińsku; stół smaczny i wykwinny był jedną z przedniejszych pasji jego”. J.U. Niemcewicz, *op. cit.*, t. I, s. 111; W. Konopczyński, *Chomiński Franciszek Ksawery...*, s. 416.

⁴⁰ W. Filipczak, *Sejm 1778 roku...*, s. 100, 103. Nie było też innej kandydatury do łaski marszałkowskiej, ponieważ już wiosną zrezygnował z ubiegania się

nie wojskowe, administracyjne i parlamentarne, pozwalające wierzyć, że zdoła on sprawnie pokierować obradami i przeprowadzić królewskie propozycje⁴¹. Jako kompromisowy kandydat zyskał też powszechne poparcie posłów prowincji litewskiej, życzących mu, aby „[...] tę Alternatę sejmu z chwałą dla siebie, a dla Narodu, uczynisz pożyteczną”⁴² i w rezultacie już 4 października 1784 r. został wybrany marszałkiem sejmu⁴³.

Zgodnie z ogólnymi założeniami miał głównie starać się o maksymalne przyspieszenie tempa obrad, chociażby forsując rezygnację ze zwyczajowych podziękowań królowi za uzyskane nominacje⁴⁴. Stale też dążył do łagodzenia sporów i tylko czasem ujawniał swoją szczególną sympatię dla reprezentantów Wielkiego Księstwa. Tak chociażby było w momencie wysunięcia przez posła krakowskiego Szymona Michalczewskiego zarzutu wobec biskupa Stefana Giedroycia o nieprawne posługiwanie się tytułem książęcym. Zarzut ten wywołał wręcz „rumor”, ale Chomińskiemu udało się przerwać spór zapowiedzią późniejszego powrócenia do tej kwestii⁴⁵.

W pierwszym okresie obrad sejmowych, czyli prowadzonych wspólnie z senatem i królem, możliwość wpływania marszałka na przebieg sejmu był nieco ograniczony. Chomińskiemu udało się jednak, przy niewątpliwym poparciu króla, doprowadzić do pomyślnego pokierowania dyskusją nad zakwitowaniem (udzieleniem absolutorium) Komisji Skarbowej Litewskiej i ściśle z tym związaną kwestią odpowiedzialności byłego podskarbiego Antoniego Tyzenhauza. Tu stanął przed koniecznością połączenia rozbieżnych interesów politycznych (władcy i opozycji), jak też lokalnych, ponieważ Tyzenhauz był zwalczany przez część reprezentacji litewskiej. Pojawiła się też tendencja reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego do

---

o nią Kazimierz Nestor Sapieha. Król do A. Debolego, 17 III 1784, AGAD, AKP 268, k. 45; K.N. Sapieha do K.S. Radziwiłła, 3 IV 1784, AGAD, Archiwum Radziwiłłowskie V/13850.

⁴¹ [Stanisław August Poniatowski], *Mowa... przed rozłączeniem izb...* 23 X 1784, [w:] *Zbiór mów 1784*, s. 71, 80. Ze szczególnym entuzjazmem o umiejętnościach Chomińskiego w zakresie kierowania obradami sejmu wyrażał się G. Forster, *op. cit.*, s. 79.

⁴² I. Kurzeniecki, *Mowa... w Izbie Poselskiej...* 5 X 1784, [w:] *Zbiór mów 1784*, s. 12. Od swojego marszałka nie oczekiwali jednak specjalnych przywilejów, lecz tylko przestrzeganie prawa o sejmowaniu z 1768 r. *Ibidem*, s. 9–14.

⁴³ Sesja I dnia 4 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 11.

⁴⁴ Sesja II dnia 5 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 11–21.

⁴⁵ Sesje XI, XII i XIII dnia 15, 16 i 18 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 47–51; S. Michalczewski, *Przymówienie się...* 18 X 1784..., [w:] *Zbiór mów 1784*, s. 21–24.

potraktowania tej dyskusji za wtrącanie się przedstawicieli Korony w wewnętrzne sprawy litewskie. Wiele więc miało zależeć od postawy i umiejętności politycznych Chomińskiego, który w dodatku musiał przestrzegać regulaminu obrad, nakazującego złożenie sprawozdań przez wszystkich deputowanych do oceny Komisji Skarbowej Litewskiej. Dlatego musiał wezwać do złożenia sprawozdań posłów: łomżyńskiego Floriana Drewnowskiego i krakowskiego Ignacego Dembińskiego, którzy podkreślili wady litewskiego systemu skarbowego jako zbyt sformalizowanego przy dochodzeniu należności, pozbawionego instrukcji celnej i uzupełnionych tabel wydatków skarbowych⁴⁶. Ten ciąg zarzutów próbował marszałek Chomiński przerwać przedstawieniem tekstu *explikacji* Antoniego Tyzenhauza na stawiane mu zarzuty⁴⁷. W kolejnych sprawozdaniach deputatów nadal jednak dominowały oskarżenia o nieprawidłowości w pracach Komisji Skarbowej Litewskiej, które zadecydowały o odmowie udzielenia jej absolutorium przez dwa kolejne sejmy (w latach 1780 i 1782). Tu szczególnie szeroko zarzuty takie formułowali posłowie: sandomierski Stefan Dembowski (Dębowski), kijowski Józef Bierzyński, wieluński August Miaczyński i znacznie bardziej ogólnikowo drohicki Jan Kuszel⁴⁸. Takie oceny wywołały sprzeciw części posłów litewskich (wiłkomierskiego Józefa Kuszelewskiego i grodzieńskiego Stefana Popiela), podkreślających, że celem deputacji może być tylko zgłaszanie wątpliwości, których rozstrzygnięcie przysługuje jednak dopiero całej izbie. W dodatku deputowani zostali skrytykowani za podejmowanie spraw, które nie zostały im przedstawione do rozpatrzenia. W swoich zarzutach nie dostrzegli też bieżącego rozwiązywania przez Komisję Skarbową Litewską spraw celnych, oczekujących od dawna na uregulowanie. Przy okazji wezwali do uwolnienia powiatu grodzieńskiego od podatku pogłównego, wprowadzonego pod nieobecność jego posłów⁴⁹. Po tych ostrych wystąpieniach kolejni mówcy (poseł inowrocławski Jan Paweł Wodziński, poseł oszmiański Michał Brzostowski, poseł sandomierski Wężyk) wnosili już tylko o okazanie

⁴⁶ Ostatecznie jednak wzywali do udzielenia kwitu Komisji Skarbowej Litewskiej. Sesja XX dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmowy 1784*, s. 246–250.

⁴⁷ Zarzucono mu niszczenie inicjatywy kupieckiej, przywrócenie pańszczyzny i malwersacje, skutkiem których miało zginąć 30 000 zł, co tłumaczył pozbawieniem nadzoru nad dobrami królewskimi. Sesja XX dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmowy 1784*, s. 250–257.

⁴⁸ Sesja XX dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmowy 1784*, s. 262–278.

⁴⁹ Sesja XX dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmowy 1784*, s. 278–282.

miłosierdzia podskarbiemu Tyzenhauzowi, zarzucając też deputacji posługiwanie się niepełnymi dokumentami⁵⁰. Te głosy – odpowiadające dążeniom Chomińskiego – spotkały się ze sprzeciwem deputowanego Ignacego Dembińskiego, który żądał przerwania dyskusji, jak też posła brzeskolitewskiego Tadeusza Matuszewicza, uznającego wyjaśnienia podskarbiego Tyzenhauza za obraźliwe dla decyzji poprzednich sejmów, broniących interesów obywateli i skarbu państwa. Z ich stanowiskiem nie zgodził się poseł brzeskolitewski Kazimierz Nestor Sapieha i zaapelował o miłosierdzie dla podskarbiego Tyzenhauza i jego kasjera Baranowicza, jako obywateli województwa brzeskolitewskiego⁵¹. Pozwoliło to marszałkowi Chomińskiemu na kolejnej sesji zakończyć tę dyskusję informacją o zakwitowaniu Komisji Skarbu Litewskiego. Ten sukces przypisał jednak królowi i jego decyzji o przywróceniu zasad alternatywy sejmów. Miało to też otworzyć drogę do okazania litości dla podskarbiego Tyzenhauza, o którą apelował monarcha w momencie rozdzielenia izb sejmowych⁵². Marszałek Chomiński zasygnalizował też możliwość podjęcia późniejszej dyskusji nad stanem armii litewskiej, której potrzeby przedstawiał w imieniu całej prowincji poseł piński Ignacy Kurzeniecki, powołując się też na memoriał K.N. Sapiehy do Departamentu Wojskowego o powiększenie artylerii Wielkiego Księstwa⁵³.

Marszałek Chomiński zasadniczą rolę odgrywał jednak dopiero w czasie obrad w izbach rozłączonych, gdy już samodzielnie kierował obradami posłów i mógł w istotny sposób wpływać na wynik sporów między reprezentantami Litwy i Korony o zakres przywilejów obydwu prowincji. Z reguły to reprezentanci WKL głosili pogląd o gorszym traktowaniu swojej prowincji, co właściwie jest zrozumiałe, chociaż nie w każdej kwestii uzasadnione, zwłaszcza w dziedzinie edukacji⁵⁴. W 1784 r. wiele emocji wzbudziły zarzuty

⁵⁰ Sesja XX dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 282–286. Por. W. Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 575.

⁵¹ Sesja XX dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 286–290.

⁵² Sesja XXI popołudniowa dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 291. Por. M. Drozdowski, *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa–Poznań 1975, s. 421–424.

⁵³ Sesja XVIII dnia 21 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 162–192. Kurzeniecki przedstawił też wniosek o podniesienie uposażenia dowódców armii litewskiej.

⁵⁴ Litwini narzekali na utrudnienia w dostępie swojej młodzieży do edukacji i często występowali z wnioskami o tworzenie nowych szkół, jak w Słonimiu, o którą zabiegał poseł Słonimski Michał Szwykowski. W rzeczywistości jednak,

o utrzymywaniu w Warszawie większości urzędów, co miało powodować stały wypływ pieniędzy z Litwy, ubożającej na skutek takiego podporządkowania stolicy. Narzekano również na brak udziału prowincji litewskiej w dochodach z monopolu tabacznego oraz z ceł i loterii⁵⁵. Czasem występowano też przeciw rezolucjom Rady Nieustającej odnoszącym się do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dla reprezentacji litewskiej najważniejsze było jednak poszanowanie postanowień unii lubelskiej, co wyrażało się w obronie zasad alternaty sejmów między Warszawą i Grodnem⁵⁶, odrębnych władz i trybunałów⁵⁷ bądź tylko w walce o wyższe miejsca w senacie⁵⁸. Tu trzeba zaznaczyć, że we wszystkich tych sprawach, tak żywo interesujących reprezentację litewską, marszałek Chomiński zachowywał milczenie, włączając się tylko w ciąg podziękowań dla Stanisława Augusta za zwołanie sejmu do Grodna⁵⁹. Nigdy jednak nie przerywał takich wystąpień. Można nawet uznać, że w dostępie do możliwości zabrania głosu i wygłoszenia mowy posłowie litewscy byli przez marszałka Chomińskiego faworyzowani. Świadczyć o tym może liczba ich wystąpień zamieszczonych w *Zbiorze mów* z tego sejmu. O ile w 1778 r. – przypomnijmy: na sejmie „litewskim” – z odnotowanych 49 wystąpień zaledwie 12 przypadło na reprezentantów Litwy i Inflant (24,49% ogółu), w 1780 r. z 262 mów na Litwę przypadło 62 (23,66% ogółu), o tyle na sejmie grodzieńskim

---

mimo stale zgłaszanych pretensji, to właśnie prowincja litewska w najbliższych sejmowi grodzieńskiemu latach (1784/1785 i 1785/1786) zdołała zapewnić sobie 40% miejsc w szkołach średnich Rzeczypospolitej (2490 wobec 3705 młodzieży koronnej). K. Mrozowska, *By Polaków zrobić obywatelami*, Kraków 1993, s. 73; M. Szwykowski, *Mowa... 25 X 1784*, [w:] *Zbiór mów 1784*, s. 321–322.

⁵⁵ *Diariusz sejmu 1784*, s. 74; M. Szwykowski, *Mowa (...) 23 X 1784*, [w:] *Zbiór mów 1784*, s. 221; S. Popiel, *Mowa... 23 X 1784*, [w:] *Zbiór mów 1784*, s. 117.

⁵⁶ O narastaniu żądań litewskich, przed którymi ostatecznie musiał ustąpić Stanisław August, por. A. Stroynowski, *Sklikanne pershaga pry Stanislavu Aŭgustu Panjatoŭskim sojma...*, s. 251–270; idem, *Problem odrębności litewskiej...*, s. 125–141.

⁵⁷ Było to też wyrazem niechęci wobec centralizacyjnych dążeń Stanisława Augusta. Refleksja [Stanisława Lubomirskiego], Anexa do Dzienników i Pamiętników (...) Stanisława Lubomirskiego, AGAD, APP 313, t. XII, s. 247. Por. J. Malec, *Próby ściślejszego zespolenia Litwy z Koroną...*, s. 167–186; J. Michalski, *Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasie panowania Stanisława Augusta*, „Zapiski Historyczne” 1986, t. LI, z. 1, s. 98–110; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*, s. 309–310.

⁵⁸ Taki spór stoczyli wojewodowie poznański i wileński (August Sułkowski i K.S. Radziwiłł). Sesja IV w senacie dnia 7 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 29. Por. A. Stroynowski, *Problem odrębności litewskiej...*, s. 125–141.

⁵⁹ Sesja XXI popołudniowa dnia 23 X 1784, *Diariusz sejmu 1784*, s. 325–327.

1784 r. reprezentacja litewska (z Inflantami) wygłosiła 19 z 47 mów (40,43% ogółu)⁶⁰. Oczywiście taki wzrost aktywności oratorskiej reprezentacji litewskiej wynikał z jej roli gospodarza obrad, chociaż niewątpliwie przyczyniała się do tego również postawa marszałka sejmu, reprezentującego Wielkie Księstwo Litewskie.

Od oratorskich popisów posłów i senatorów litewskich zdecydowanie ważniejszy był ustawodawczy dorobek tego sejmu, ostatecznie decydujący o ocenie korzyści z alternaty grodzieńskiej. Pamiętając o wskazanym już wyjątkowo okazałym dorobku ustawodawczym sejmu grodzieńskiego 1784 r.⁶¹, należy jednak zastanowić się nad liczbą przyjętych konstytucji, które odnosiły się tylko do prowincji litewskiej. Chyba tylko w ten sposób można będzie ocenić znaczenie alternaty sejmów dla Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce stanisławowskiej.

Z analizy ustawodawstwa sejmu grodzieńskiego wynika, że aż 15 konstytucji – spośród 46 – odnosiło się do prowincji litewskiej i jej mieszkańców, co stanowi 32,6% ogółu przyjętych⁶². Dla właściwej oceny takiego efektu należy dokonać porównania z innymi sejmami zwyczajnymi w czasach stanisławowskich. Tu chyba najwłaściwsze jest zestawienie z najbliższymi mu chronologicznie sejmami z lat 1782 i 1786. Na pierwszym z nich, kierowanym przez Kazimierza Krasińskiego z Małopolski, przyjęto 10 konstytucji, spośród których tylko jedna – czyli 10% ogółu – odnosiła się wyłącznie do Litwy⁶³. Na sejmie 1786 r., kierowanym przez Stanisława Gadowskiego z Wielkopolski, przyjęto 32 konstytucje sejmowe, spośród których osiem – czyli 25% – dotyczyło tylko Wielkiego Księstwa⁶⁴. Do tego jednak można chyba doliczyć konstytucję *Względ na zasługi narodu Tatarskiego*, jako forsowaną przez Kazimierza Nestora Sapiechę, chociaż częściowo odnoszącą się i do Korony⁶⁵. Wskazuje

⁶⁰ *Zbiór mów 1778*, nlb.; *Diariusz sejmu 1780*, s. 1–454; *Zbiór mów 1784*. Por. A. Stroynowski, *Problem odrębności litewskiej...*, s. 125–141.

⁶¹ W. Filipczak, *Sejm Rzeczypospolitej w dobie stanisławowskiej*, s. 59–82; idem, *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów...*, s. 122; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa...*, s. 12; Z. Zielińska, *Sejmy polskie z lat 1764–1786...*, s. 113–114.

⁶² *Vol. leg.*, t. IX, s. 7–29.

⁶³ *Osoby do Komisji skarbu W. X. Litt. ex prulalitate wybrane*, [w:] *Vol. leg.*, t. IX, s. 4.

⁶⁴ *Vol. leg.*, t. IX, s. 30–45.

⁶⁵ *Vol. leg.*, t. IX, s. 40. Wówczas odsetek konstytucji „litewskich” wzrośnie do 28,1%. Por. A. Stroynowski, *Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentar-*

to na dość znaczne różnice między tymi sejmami, chociaż z racji wyjątkowo niskiego dorobku ustawodawczego w 1782 r. porównywanie z tym sejmem może być mylące. W rezultacie ostateczna różnica w odsetku konstytucji litewskich jest już znacznie niższa, bo wahająca się między 32,6% (w 1784 r.) a 25% (w 1786 r.). Trudno więc mówić o zasadniczym przełomie, ale jest to różnica na tyle istotna, że potwierdza znaczenie zapewnienia prowincji litewskiej miejsca obrad sejmowych i wyboru swojego marszałka. Od miejsca obrad ważniejsze znaczenie miało chyba sprawowanie funkcji marszałka sejmowego przez reprezentanta Litwy. Przeczyć temu jednak mogą doświadczenia warszawskiego sejmiku 1778 r., teoretycznie litewskiego, którego marszałek poseł wileński Ludwik Tyszkiewicz w niewielkim tylko stopniu angażował się w obronę interesów Litwy, co wyraziło się przyjęciem zaledwie pięciu (z 32, czyli 15,6%) konstytucji odnoszących się wyłącznie do Litwy lub jej obywateli⁶⁶. Na tym pierwszym „wolnym” sejmie stanisławowskim skupiono się jednak głównie na sprawach ustrojowych, po części zapominając o sprawach lokalnych, co zresztą zgodne było z planami króla, realizowanymi przez męża jego bratanicy⁶⁷.

O znaczeniu miejsca obrad sejmowych dla zapewnienia korzyści swojej prowincji decydowała nie tyle liczba, co charakter konstytucji sejmowych. Wynika to wyraźnie z dorobku ustawodawczego sejmiku grodzieńskiego 1784 r. Wśród przyjętych wówczas konstytucji „litewskich” – obok mających tylko porządkowe znaczenie⁶⁸ – znalazło się bowiem pomyślne rozwiązanie problemu rozliczenia Komisji Skarbowej Litewskiej, która nie mogła uzyskać absolutum na poprzednich sejmach⁶⁹. Ścisłe powiązana z tą kwestią

---

ny XVIII wieku, [w:] Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi na 65 rocznicę urodzin, red. A. Stroynowski, Częstochowa 2017, s. 690.

⁶⁶ *Vol. leg.*, t. VIII, Petersburg 1860, s. 575–581.

⁶⁷ W. Filipczak, *Sejm 1778 roku...*, s. 40–41, 144–145, 335; *Anegdoty i sensacje obyczajowe...*, s. 30, 291.

⁶⁸ Taki charakter miały konstytucje: 1. Osoby do komisji skarbu W. X. Litt; 2. zalecenie skarbowi W. Xstwa Litt (przeznaczenie dodatkowych środków na potrzeby wojska litewskiego); 3. przyjęcie ofiary U. Kazimierza Sapiehy; 4. uspokojenie długu J. W. wojewodzie wileńskiemu; 5. zwrócenie prerogatywy podkomorstwa nowogródzkiego dla sukcesorów U. Jana Niezabitowskiego. *Vol. leg.*, t. IX, s. 7–29.

⁶⁹ Kwit dla Komisji Skarbu Lit, *Vol. leg.*, t. IX, s. 13. Sprawa ta ciągnęła się od 1778 r. i chociaż miała formalnie podstawy czysto finansowe, to faktycznie stanowiła element walki politycznej na Litwie. S. Kościółkowski, *Antoni Tyzen-*

była również konstytucja *Uspokojenie interesu Skarbu Litewskiego*, w której podtrzymano decyzję sądu z 1780 r., nakazującą Antoniemu Tyzenhauzowi spłatę wszystkich zobowiązań wobec skarbu litewskiego, po uiszczeniu których dopiero mogło nastąpić zwrócenie mu zajętych dóbr. Jednocześnie zapewniono podskarbiemu prawo dochodzenia tych sum od swoich byłych urzędników (Andrzejkowicza, Zdzitowieckiego, Orzeszki i Czyża), ponoszących główną winę za powstałe niedobory, ale jednak uwolnionych od dodatkowych kar⁷⁰.

Bardzo istotne znaczenie miały również trzy konstytucje odnoszące się do zasad funkcjonowania sądownictwa w Wielkim Księstwie Litewskim, co wiązało się z szerszym podjęciem przez ten sejm tych kwestii. Ważne było wprowadzenie jasnych zasad rejestrowania wszelkich wyroków wydawanych przez sądy litewskie (od trybunału zaczynając) i kierowania wniosków o ich egzekucję wojskową⁷¹. Szczególnie potraktowana została kwestia ustalenia zasad składania manifestów i remanifestów, w których podkreślono obowiązek pełnego przedstawienia istoty sporu⁷². Uporządkowano również zasady rejestrowania spraw wnoszonych do Trybunału Litewskiego przez wprowadzenie zakazu łączenia w pozwie różnych rodzajów spraw⁷³. Podobnie unormowano funkcjonowanie trybunału duchownego litewskiego, gdzie odwołując się do postanowień konstytucji z 1726 i 1764 r., zakazano wnoszenia innych spraw niż tylko odnoszących się do duchowieństwa⁷⁴. Należy przy tym zaznaczyć, że również w obejmujących całą Rzeczypospolitą konstytucjach, regulujących funkcjonowanie sądów i sądowych procedur, stale zaznaczana była konieczność zaznaczania litewskiej odrębności i przestrzegania praw obywateli Wielkiego Księstwa Litewskiego⁷⁵.

---

hauz. Podskarbi nadworny litewski, t. II, Londyn 1971, s. 175, 362–363; idem, *Z dziejów Komisji Skarbowej litewskiej w początkach panowania Stanisława Augusta (1764–1780)*, „Ateneum Wileńskie” 1924, R. II, s. 371–408; M. Drozdowski, *op. cit.*; W. Filipczak, *Kontrola Komisji Skarbu Litewskiego na sejmie z 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Historica 67, 2000, s. 181–199.

⁷⁰ *Uspokojenie interesu Skarbu Litewskiego*, *Vol. leg.*, t. IX, s. 12–13.

⁷¹ Warunek dla Wielkiego Xięstwa Litewskiego, *Vol. leg.*, t. IX, s. 19.

⁷² Proces sądowy w WKL. Manifesta i remanifesta, *Vol. leg.*, t. IX, s. 19–20.

⁷³ Trybunał główny WKL koła ziemskiego, *Vol. leg.*, t. IX, 21–22.

⁷⁴ Trybunał duchowny WKL, *Vol. leg.*, t. IX, s. 22.

⁷⁵ Najpełniej ta dbałość o te interesy występuje w konstytucjach: 1. przystosowanie resztujących ustawy do dekretów executionis; 2. kadencyow sądowych

Mniejsze znaczenie, chociaż poprzedzone ostrą dyskusją, miała konstytucja regulująca wynagrodzenie marszałka wielkiego litewskiego Władysława Gurowskiego. Jego pensję zrównano (od 1784 r.) z wynagrodzeniem marszałków i hetmanów koronnych, ale odrzucono żądanie Gurowskiego naliczania jej od 1774 r.⁷⁶ Podobnie szerokie zainteresowanie reprezentacji litewskiej budziła sprawa ratyfikacji konwencji handlowej z Kurlandią, chociaż formalnie konstytucja w tej sprawie odnosiła się do całego państwa⁷⁷. Praktycznie bez dyskusji natomiast przyjęto konstytucje w mniej istotnych sprawach. W jednej z nich zmieniono liczbę i terminy kadencji sądowych dla powiatów wołkowyskiego i brasławskiego⁷⁸. W drugiej zaś uchylono rezolucję Rady Nieustającej o opatach bazylińskich jako sprzeczną z prawem 1768 r.⁷⁹

Konkludując te rozważania, oparte na analizie przebiegu obrad i dorobku ustawodawczego sejmów grodzieńskich 1784 r., należy stwierdzić, że sprawa alternaty była nie tylko kwestią czysto ambicjonalną czy też jedynie prawniczym traktowaniem zapisów unii lubelskiej. Okazuje się, że alternata sejmów między Warszawą a Grodnem miała rzeczywiste znaczenie dla społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego. Składało się na to kilka czynników. Najbardziej widoczną korzyścią stało się wymuszenie na królu Stanisławie Auguste uznania równorzędności Korony i Litwy, do której musiał wreszcie odbyć swoją podróż, pierwszą w ciągu jego panowania. Po drugie, musiał zbliżyć się do magnatów i czołowych przedstawicieli szlachty litewskiej, spośród której wyłoniony też został marszałek sejmów Franciszek Ksawery Chomiński. W trakcie samych obrad reprezentacja litewska uzyskała też pewne przywileje w postaci szerszego dostępu do możliwości udziału w dyskusji

---

ubezpieczenie; 3. sessye sądowe; 4. inkwizycje, kalkulacje, i weryfikacje, *Vol. leg.*, t. IX, s. 19–21.

⁷⁶ Warunek dla Skarbu WKL, *Vol. leg.*, t. IX, s. 13–14. Dyskusja w tej sprawie toczyła się szczególnie na sesjach: XXVI dnia 29 X 1784, XXIX dnia 3 XI 1784, XXXII dnia 6 XI 1784 i XXXIII dnia 8 XI 1784, *Diariusz sejmowy 1784*, s. 404–408, 482–496, 528–531, 532–533.

⁷⁷ Ratyfikacja konwencji handlowej i granicznej przez kommisarzow Nayaśniejszey Imperatorowey całej Rossy, i Księstw Kurlandyi i Semigallii zawartej, tudzież aktu przystąpienia powiatu Piltyńskiego do teyże konwencji, *Vol. leg.*, t. IX, s. 23.

⁷⁸ Sądy grodzkie i ziemskie województwa trockiego, *Vol. leg.*, t. IX, s. 23.

⁷⁹ Uchylenie rezolucji Rady Nieustającej z 14 III 1783 o opatach bazylińskich, *Vol. leg.*, t. IX, s. 10.

i budowania podstaw osobistej popularności, co oznaczało także większy wpływ na kształt podejmowanych decyzji. Ostatecznym efektem tego stało się przyjęcie w trakcie sejmów grodzieńskich aż 15 (spośród 46) konstytucji odnoszących się wyłącznie do Litwy i jej mieszkańców, co stanowi 32,6% ogółu przyjętych. Prócz tego przynajmniej w czterech dalszych konstytucjach odnoszących się do procedur sądowych szczegółowo zabezpieczono interesy litewskie, co oznacza możliwość podniesienia tego odsetka nawet do ponad 41%, chociaż nie jest to już tak istotne. W rezultacie należy uznać, że przestrzeganie zasady alternatywy sejmów miało dla społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego rzeczywiście duże znaczenie i dlatego zrozumiałe jest stałe dążenie reprezentacji litewskiej do przywrócenia tej zasady, opartej na unii lubelskiej.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]
 Archiwum Królestwa Polskiego [AKP], 268.
 Archiwum Publiczne Potockich [APP], 310, 313, t. XII.
 Archiwum Radziwiłłowskie [AR], V/13850.
 Tzw. Metryka Litewska [ML], VII/52.
- Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [B. Czart.]
 rkps 661, 726.
- Biblioteka Jagiellońska w Krakowie [BJ]
 rkps 6666.
- Biblioteka Kórnicka PAN [BKPAN]
 rkps 1330, 1331.
- Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [B. PAN]
 rkps 993.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Anegdoty i sensacje obyczajowe wieku Oświecenia w Polsce. Dokumenty, wspomnienia, facje, zebrał i oprac. R. Kaleta, Warszawa 1958.*
- Coxe W., *Podróż po Polsce*, [w:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. W. Zawadzki, t. I, Warszawa 1963, s. 559–703.
- Dyariusz sejmów wolnego ordynaryjnego grodzieńskiego sześciomiesięcznego Roku Pańskiego MDCCLXXXIV dnia 4 miesiąca października odprawującego się*, [wyd. M. Tukalski-Nielubowicz], Warszawa 1785.

- Dyaryusz sejmu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześciodzielnego Roku Pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawiającego się*, [wyd. S. Badeni], Warszawa [1780].
- Dyaryusz sejmu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześciodzielnego Roku Pańskiego MDCCLXXXII*, [P. Kicińskiego], [Warszawa 1782].
- Dyaryusz tygodniowy sejmu...* MDCCLXXXIV, b.m.d.
- Forster G., *Dziennik podróży po Polsce*, [w:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. W. Zawadzki, t. II, Warszawa 1963, s. 41–103.
- [Naruszewicz A.], *Dyaryusz podróży... Stanisława Augusta na Sejm Grodzieński...*, Warszawa 1784.
- Naruszewicz A.S., *Dyaryusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008.
- Niemcewicz J.U., *Pamiętniki czasów moich*, wyd. J. Dihm, t. I, Warszawa 1957.
- Propozycje od tronu... na sejm 1784*, b.m.d.
- Sievers J.J., *Drugi rozbiór Polski z pamiętników*, Poznań 1865.
- Stanisław August Poniatowski, *Pamiętniki*, oprac. Z. Góralski, t. I, Warszawa 1994.
- Volumina legum. Przedruk Zbioru Praw*, t. VIII, Petersburg 1860.
- Volumina legum. Wyd. Komisji Prawniczej AU w Krakowie*, t. IX, Kraków 1889.
- Zagadki Sejmu Czteroletniego*, zebrał E. Rabowicz, oprac. B. Krakowski, E. Rabowicz, wyd. J. Kowecki, Warszawa 1996.
- Zaleski B., *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792*, Poznań 1872.
- Zbiór mów różnych w czasie sejmu ostatniego sześciodzielnego roku 1778 mianych*, Wilno [1778], nlb.
- Zbiór mów różnych w czasie sejmu sześciodzielnego sejmu roku 1782 mianych*, Wilno [1782].
- Zbiór mów w czasie sejmu sześciodzielnego roku 1784 mianych w Grodnie*, Wilno [po XI 1784].

OPRACOWANIA

- Anusik Z., Stroynowski A., *Problemy majątkowe Radziwiłłów w XVIII w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1987, t. XLVIII, s. 79–115.
- Bardach J., *Konstytucja 3 Maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku*, [w:] *Konstytucja 3 Maja 1791*, Warszawa 2001, s. 5–56.
- Bardach J., *O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku*, Warszawa 1998.
- Bartoszewicz K., *Radziwiłłowie*, Warszawa–Kraków 1927.
- Drozdowski M., *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa–Poznań 1975.
- Dunin-Wilczyński Z., *Order Św. Stanisława*, Warszawa 2006.

- Filipczak W., *Kontrola Komisji Skarbu Litewskiego na sejmie z 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Historica 67, 2000, s. 181–199.
- Filipczak W., *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.
- Filipczak W., *Sejm Rzeczypospolitej w dobie stanisławowskiej*, [w:] *Między konstytucją Nihil Novi a ustawodawstwem nowoczesnej demokracji. Parlamentaryzm polski XVI–XX wieku. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej odbytej w Radomiu w dniach 12–13 października 2005 roku*, red. H. Gmiterek, S. Piatkowski, J. Wrona, Radom 2005, s. 59–82.
- Filipczak W., *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786)*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 107–126.
- Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.
- Gordziejew J., *Socjotopografia Grodna w XVIII wieku*, Toruń 2009.
- Grodziski S., *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ ustawodawczy. Konstytucje sejmowe – pojęcia i próba systematyki*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1983, t. XXXV, z. 1, s. 163–175.
- Historia dyplomacji polskiej*, t. II (1572–1795), red. Z. Wójcik, Warszawa 1982.
- Historia sejmów polskiego*, t. I (*Do schyłku Rzeczypospolitej*), red. J. Michalski, Warszawa 1984.
- Iwaskiewicz J., *Z dziejów wielkiej fortuny*, „Biblioteka Warszawska” 1911, R. IV, s. 479–501.
- Kalenkiewiczówna A., *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno 1933, s. 152–186.
- Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, t. I, Kraków 1895.
- Konopczyński W., *Chomiński Franciszek Ksawery*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 416–417.
- Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948.
- Konopczyński W., *Fryderyk Wielki a Polska*, Poznań 1947.
- Kościałkowski S., *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. II, Londyn 1971.
- Kościałkowski S., *Z dziejów Komisji Skarbowej litewskiej w początkach panowania Stanisława Augusta (1764–1780)*, „Ateneum Wileńskie” 1924, R. II, s. 371–408.
- Kriegseisen W., *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764–1793*, Katowice 1988
- Łaszewski R., *Pozycja sejmików przedsejmowych w systemie politycznym Polski stanisławowskiej*, [w:] *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodziskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. J. Malec, W. Uruszczyk, Kraków 2001, s. 139–144.
- Łaszewski R., *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1973.

- Malec J., *Próby ściślejszego zespolenia Litwy z Koroną w latach 1764–1786*, „Lituanos-Slavica Posnaniensia. Studia Historia” 1987, t. II, s. 167–185.
- Malec J., *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych*, Kraków 1999.
- Matwijowski K., *Sejm grodzieński 1678–1679*, Wrocław 1985
- Michalski J., *Lubomirski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVIII, Wrocław 1973, s. 53–56.
- Michalski J., *Poniatowski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVII, Wrocław 1982, s. 481–487.
- Michalski J., *Radziwiłł Karol Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 248–262.
- Michalski J., *Sprawa przymierza polsko-rosyjskiego w dobie aneksji Krymu*, [w:] idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I (*Polityka i społeczeństwo*), Warszawa 2007, s. 420–448.
- Michalski J., *Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasie panowania Stanisława Augusta*, „Zapiski Historyczne” 1986, t. LI, z. 1, s. 98–110.
- Mrozowska K., *By Polaków zrobić obywatelami*, Kraków 1993.
- Mycielski J., *Książę „Panie Kochanku” w świetle własnej korespondencji*, Petersburg 1989.
- Olszewski H., *Wstęp*, [do:] *Marszałkowie sejmów I Rzeczypospolitej*, oprac. W. Sieradzki, J. Kotowicz, J. Walukiewicz-Wolfram, Warszawa 1993, s. 5–23.
- Rachuba A., *Litewscy marszałkowie sejmów Rzeczypospolitej (1569–1793)*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego*, Warszawa 2012, s. 33–47.
- Rolnik D., *Miejsce i rola Radziwiłłów w życiu publicznym Rzeczypospolitej lat 1764–1795 w świetle literatury pamiętnikarskiej czasów stanisławowskich*, [w:] *Radziwiłłowie. Biografie. Świadectwa historyczne*, red. K. Stępnik, Lublin 2003, s. 385–402.
- Rosner A., *Mniszech Michał Jerzy Wandalin*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI, Wrocław 1976, s. 480–484.
- Rostworowski E., *Potocki Stanisław Szczęsny*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVIII, Wrocław 1984, s. 183–202.
- Skalkowski A., *Stanisław Kostka Bieliński*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 56–57.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sułimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. II, Warszawa 1881, s. 831 (hasło: Grodno).
- Srogosz T., *Dywidzja ukraińska i podolska wobec wkroczenia armii rosyjskiej do Rzeczypospolitej w 1783 roku*, „Naukovi praci istorichnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnogo universitetu” 2009, Vipusk 26, s. 133–137.
- Srogosz T., *Rzeczpospolita wobec aneksji Krymu przez Rosję w 1783 roku*, [w:] *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Z. Anusik, Łódź 2011, s. 77–96.
- Stroynowski A., *Elita polityczna Wielkopolski w epoce stanisławowskiej*, [w:] *Spojrzenia na pogranicze dawniej i dziś. Budowanie tożsamości na pograniczach*, red. B. Burda, M. Szymczak, cz. 1, Zielona Góra 2009, s. 70–84.

- Stroynowski A., *Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentarny XVIII wieku*, [w:] *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi na 65 rocznicę urodzin*, red. A. Stroynowski, Częstochowa 2017, s. 681–696.
- Stroynowski A., *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej: studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005.
- Stroynowski A., *Patriotyczne wystąpienia opozycji na sejmie 1778 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Historica 19, 1984, s. 173–180.
- Stroynowski A., *Posel – reprezentant narodu, czy regionu? Ujęcie historyczne*, [w:] *Oblicze polityczne regionów Polski. Elity i społeczeństwo*, red. M. Dajnowicz, Białystok 2008, s. 237–251.
- Stroynowski A., *Postawy polityczne elit Wielkopolski w epoce stanisławowskiej (województwa poznańskie, kaliskie i gnieźnieńskie)*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 203–214.
- Stroynowski A., *Problem odrębności litewskiej w obradach sejmów lat 1778–1786*, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008, s. 125–141.
- Stroynowski A., *Przeprowadzenie spłaty długów królewskich na sejmie 1784 roku*, [w:] *Sic erat in votes. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2017, s. 363–383.
- Stroynowski A., *Sklikanne pershaga pry Stanislavu Aŭgustu Panjatoŭskim sojma ŭ Goradni ŭ 1784 godze*, „Arche”, *Garadzenski milenium* 2014, № 11, s. 251–274.
- Stroynowski A., *Sojm u Gorodni ŭ 1784 g. Ab’jawnanujja pasjadżenni palat 6–23 kastrychnika 1784 g.*, „Arche”, *Garadskaja gistoryja Belarusi* 2017, № 2 (152), s. 199–224.
- Stroynowski A., *Wpływ marszałków na obrady sejmów stanisławowskich*, [w:] idem, „*Wieczory sejmowe*”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 103–118.
- Stroynowski A., *Zmiany sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej przed ostatnim „wolnym” sejmem w 1786 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Historica 58, 1996, s. 83–102.
- Zakrzewski A.B., *Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI–XVIII w.*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 1999, t. LI, z. 1, s. 219–238.
- Zielińska Z., *Poniatowski Michał Jerzy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVII, Wrocław 1982, s. 455–471.
- Zielińska Z., *Sejmy polskie z lat 1764–1786*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 107–116.
- Zielińska Z., *Sosnowski Józef Sylwester*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XL, Warszawa–Kraków 2001, s. 559–563.